

TOKAJ-HEGYALJA SVÁB TELEPÜLÉSEI

A mai értelemben vett Tokaj-Hegyalját több nemzet fiai tekintették szülőhazájuknak, miután ősük itt letelepedtek és általános tiszteletet kiérdemlő boldogulást szereztek maguknak. A honfoglaló magyarok letelepedése után IV. Béla királyunk fiának, e vidék hercegének, V. Istvánnak köszönhetően a vallonok megjelenése hozott igazán új szint a táj etnikai palettáján. A vallonok –akik vélhetően a belgiumi Liege környékéről származtak- a szőlőművelés modern módszereivel ismertették meg a helyi lakosságot. A „tőkék kopaszra metszésével” a termés mennyiségét és minőségét egyaránt növelték. Elterjesztették a több funkciós metszőkések használatát, s nevükhöz kapcsolódik a furmint bor elnevezése is. A vallonok itt élésének emlékét Bodrogolaszi, Olaszliszka és különösképpen Tállya neve őrizte meg az utókornak.¹

A Hegyalja gazdasági, társadalmi és kulturális életének fellendítésében nagyon sokat köszönhetünk a szepességi szászoknak, közismertebb nevükön cipszereknek. Tokaj-Hegyalja céhes iparfejlődésében mindenkor meghatározó szerepe volt Kassának és az általa irányított városszövetségnek.² A 16. század elejétől virágzásnak indult céhes kézművesipar reprezentánsai voltak az e vidéken letelepedett szász mesterek, akik az iparúzás új ágazatait honosították meg. A bőripar területén dolgozó új típusú lábbelik készítői a cipészek, vagy másképpen suszterek német mesterek voltak, vagy német területeken sajátították el mesterségük fogásait. A ruházati iparban egymás mellett tevékenykedtek a magyar és a német szabók. A korszakban nyugati típusú, divatos viselet készítői a német szabók voltak. A borászattal szorosan összefüggő iparág volt a hordókészítés, amelynek a bodnárak voltak a mesterei Hegyalján. A bodnár kifejezés a német Binder szóból származik, bizonyítva a mesterségre gyakorolt német hatást, látványosságában pedig az erdőbényei bodnár tánc. A faiparban egy nagyon sajátos foglalkozást honosítottak meg a németek, ez volt a hajóács mesterség. Az idegen katonasággal érkező ácsmesterek Tokajban hajómalmokat építettek, amelyek hatékonyabban őröltek a Tisza nagy víztömegének sodrását kihasználva, mint a hagyományos száraz- és vízimalmok. Hegyalján a várakban állomásozó idegen katonaság igényelte a söritalt. A döntően német származású katonaság szükségleteinek kielégítésére ser-és pálinkafőzőket telepítettek.³

A 17. század végéig még egy nemzet fiai írták be nevüket Tokaj-Hegyalja kultúrtörténetébe. Közismert, hogy Hegyalja borkereskedelmének jelentős része a Kassa-Eperjes-Krosno vonalon Lengyelország felé irányult. Az azonban kevésbé köztudott, hogy a bor tárolására és fogyasztására szolgáló üvegedények gyártásának meghonosítása a lengyelekhez kötődik. II.Rákóczi Ferenc 1686-ban lett nagykorú és a törvények értelmében ekkor vehette saját kezelésbe a 16. század derekától egyre gyarapodó Rákóczi birtokokat. A Zempléni vidékeknek is földesura 1698-ban Patakról kiindulván felkereste a regéci uradalma településeit is. Fony határában adta ki a regéci üveghuta megalapítására vonatkozó dekrétumát, amelynek értelmében lengyel üvegeseket telepítettek be a Rákócziak makovicei uradalmából.⁴ A lengyel mestereknek az uradalmi épületek számára ablaküvegeket és a tokaji bor palackozására öblösüvegeket kellett gyártani. Regéc ugyan Tokaj-Hegyalja történelmi határán kívül esett, de az itt meghonosított és 1918-ig zajló üvegekészítés a táj

¹ VERES L.2005.21-26.

² GYULAI É.2006.8.

³ VERES L.2010.24-27.

⁴ TAKÁCS B.1966.14-15.

művelődéstörténetének szerves részévé vált, a tokaji bor és a regéci üveg kapcsolata elválaszthatatlan lett.

Tokaj-Hegyalja történelme, népeinek élete egyáltalán nem tekinthető békésnek az 1526. évi mohácsi csatavesztés utáni másfél évszázadban. A megpróbáltatásokat az itt élők, ha nehezen is, de átvésztették. A hódoltság területtel határos részeken, elsősorban a tokaji és a szerencsi vár térségében a lakosság szenvedései jóval nagyobbak voltak az átlagosnál, azonban mindezek alig voltak összehasonlíthatóak a 17. század utolsó és a 18. század első évtizedében bekövetkezettekhez képest. Ez utóbbi időszak történései a szomszédos vármegyékhez hasonlóan Zemplénben is a népesség és a termelőerők nagyarányú pusztulását hozták. A bujdosómozgalmak, a Rákóczi szabadságharc küzdelmei, majd a két történelmi esemény közötti török elleni felszabadító harcok után, az 1710-11. évi pestisjárvány hatásainak figyelembe vételével az 1715-1720. évi országos összeírások nagyon szomorú képet festettek Zemplénről. A felmérések idején Zemplén népessége 85-90 ezerre volt becsülhető. Igaz, hogy ugyanekkor a szomszédos Borsod és Abaúj területén 25 ezren, illetve 20 ezren éltek, s ennek figyelembe vételével Zemplén helyzete kedvezőbbnek tűnik. Azonban Magyarország egyik leghosszabb és legnagyobb területi kiterjedésű vármegyéjének lakossága döntő részben a vármegye székhelyétől, Sátoraljaújhelytől északra élt, Dél-Zemplénben, a Hegyalján a lakosoknak csak a harmada maradt meg a 17. század első felének állapotához mérten. Különösen nagy vérvesztéset szenvedtek a hadászati szempontból nagy jelentőségű mezővárosok (Tokaj, Patak) és térségei.⁵

A Rákóczi szabadságharcot követően elkezdődött az ország újjáépítése és a gazdaság reorganizációja. A magyarországi viszonyokat szem előtt tartva a gazdasági élet fellendítésének legfontosabb eszköze a munkaerő volt. Ezt pedig kétféle módon lehetett biztosítani. Egyrészt spontán migrációval, vagy másképpen szökött jobbágyvándorlás révén, másrészt pedig szervezett telepítéssel. A Werbőczy-féle törvények érvényben levő passzusai szerint az országban a jobbágyok röghöz kötöttek voltak, tehát csak úgy szabadon nem vándorolhattak az egyik vidékről a másikba. Azonban a gazdasági szükséglet erősebbnek bizonyult a törvényeknél. Nem lehetett megakadályozni a jobbágyok elvándorlását. A földesurak is szökésre biztatták a jobbágyokat különféle kedvezmények kilátásba helyezésével. A szökött jobbágyvándorlás a hegyvidéki területekről az Alföld felé irányult, jelentős számú szlovák és ruszin népcsoportok elvándorlását eredményezve. E folyamat eredményeként Zemplént is, de különösen Hegyalját jelentős mértékben érintette a spontán migráció.

Szervezett telepítéssel katolikus és német ajkú telepeseket kívántak az országba csábítani. Természetes tehát, hogy a telepítések során a német birodalom katolikus tartományai jöhettek számításba. A szervezett német telepítésnek kedvezett az, hogy Németországban relatíve túlnépesedés következett be és a törvények értelmében a földbirtokokat mindig a legkisebb fiú örökölte. Így szándékoztak a földek elaprózódását meggátolni. A 17. század végétől meginduló és lényegében a 18. század végéig tartó német betelepítések három fázisban érintették az országot. Elsőként a dunántúli városokba érkeztek telepések, majd Bácska-Bánát vidéke és végül a Duna-Tisza köze települt be nagyobb tömegű német telepésekkel. Nagy német települések jöttek létre Szatmárban, a Károlyi birtokokon és az országos átlaghoz képest kisebb mértékű letelepedés történt Tokaj-Hegyalján is.

⁵ VERES L.2006.13-14.

A hegyaljai sváb telepek létrejötte

A Rákóczi szabadságharc után érvényesülő bécsi politika Magyarországot fegyverrel szerzett birtoknak tekintette, ami jogalapot biztosított a magyar nemesség birtokaitól való megfosztására és azok idegen kézbe adására. Hatalmas földterületek kerültek az udvarhoz hű hadvezérek, szállítók és hivatalnokok kezébe. Tokaj-Hegyalja leghatalmasabb földesura II. Rákóczi Ferenc volt. A császári udvar természetesen a rebellis fejedelmet is megfosztotta birtokaitól. A fejedelem Hegyalján levő uradalmát Trautson János Lipót Donát hercegnek adományozta az uralkodó I. József 1709-ben, vagyis már a szatmári békekötés előtt. Az eredeti nevén Trautson Leopoldus Donatus névre hallgató herceg a Habsburg birodalom legelőkelőbb tagjai közé tartozott. VI. Károly császár rokona, I. József gyermekkori játszótársa, majd kamarása volt. Olyan titulusokkal rendelkezett, mint Falkenstein grófja, az Aranygyapjas Rend lovagja.⁶ A herceg a regéci és a sárospataki uradalmat 200 ezer forintért kapta meg, amelyből 150 ezer forint volt a kegyadomány és csak 50 ezer forintot kellett befizetnie a kincstárnak. Jogot nyert arra is, hogy az uradalom elidegenített részeit visszaválthassa. A 8 városból és 28 faluból álló uradalmat természetesen nagyon leromlott állapotban vette át új birtokosa. A herceg 1724-ben bekövetkezett halála után fia Trautson János Vilmos örökölte a magyarországi uradalmakat, amelyeket 1775-ben bekövetkezett haláláig mindössze kétszer keresett fel. A második látogatáskor szerződtette le Dujardin Károly bárót az uradalma felügyeletére és az uradalom gazdasági fellendítésére teljhatalmú adminisztrátori címmel. Az uradalom betelepítésének gondolatát a báró vetette fel 1749-ben. A báró az uradalom elnéptelenedett falvát, Rátkát és Sárospatak környékét látta betelepítésre igazán érdemesnek, mivel ott nagyon sok elhagyott, puszta telek volt. Rátka, az egykori magyar falu a 15 éves háború időszakában vált néptelenné, a legelővé lett határban a kincstári kamara legeltetett, vagy egy-egy bérlő. A hegyen levő szőlőket idegen napszámosok művelték.

A németországi telepítést elősegítő felhívásnak sajnos csak az 1783-ból való másolata maradt fenn.⁷ A német nyelvű felhívás szerint 200 családot kívántak az uradalom elnéptelenedett vidékein letelepíteni, szem előtt tartva a katolikus hit megerősítését és a német nemzetiség terjesztését a vidéken. A betelepülők ígéretet kaptak arra, hogy a német törvények és szokások szerint élhetnek német tisztviselők kormányzásával. A földesúr biztosította a korcsmáltatást, azonban ezt már magyar jog szerint Szent Mihály napjától újévig. Jogot kaptak malom építésére és használatára, valamint a kőfejtő helyeken történő bányászatra építkezés céljából. Azoknak a telepeseknek, akiknek nem volt gabonájuk, az uradalom kölcsönzött vetőmagot, amelyet vissza kellett adni, vagy le kellett dolgozni az allodiális földeken. A telepeseknek az állam 6 évi, a földesúr pedig 3 évi adómentességet helyezett kilátásba. A 3 év letelte után a telepeseknek 3 ft cenzus adót kellett fizetni. 15 nap gyalogos, vagy ígás robottal tartoztak a földesuruknak. Továbbá kilencedet kellett adniuk mindenből, a ház körül termelt javak kivételével. A másolatban fennmaradt felhívás eredeti példánya 1750. május 6-iki keltezésű és Bécsben írták alá. Az általános magyar viszonyoknál kedvezőtlenebb feltételek hatására jóval kevesebben jelentkeztek, mint ahogyan ezt Trautson herceg és tiszttartója remélte. A telepések 1750 júliusában érkeztek meg Rátkára és kijelölt helyükre, a sárospataki határba. Rátkán 50 jobbágycsalád telepedett meg, meghagyva a falu régi magyar nevét, Sárospatak határában pedig 16 család, akiknek a lakóhelyét Trautson János Vilmos herceg édesapja emlékére nevezte el Trautsondorf-nak, vagyis

⁶ TAKÁCS B.1966.10., TAMÁS E.2010a.12-13.

⁷ A szerződés szövegét Balassa Iván találta meg az újhelyi levéltárban. A német okirat fordítását Wllmann Imre végezte el. A teljes szöveget közli: BALASSA I.1973.289.

Trautsonfalvának.⁸ A falu ezen a néven élte hosszú ideig az életét, mígnem 1907-ben Herceggútra keresztelték át. A trautsonfalvaiak, vagyis herceggútiak (ahogyan a későbbiek során elnevezésüket használom) helyzete jóval kedvezőtlenebb volt, mint a rátkaiaké, ugyanis a számukra kijelölt határ mindig erdő volt. Az erdőt kiirtva kellett megteremteniük az új élet feltételeit. Nagyon nehéz körülmények között éltek. „Föld Kunyhótskákban” laktak és csak egy kemencéjük volt a lakosoknak, amelyben felváltva sütöttek kenyeret. Az első telepesek nem a mai falu helyén éltek, hanem feljebb a Hosszú-hegy oldalán. Egy monda szerint a falu mai helyét egy véletlennek köszönheti. Történt egyszer, hogy borjú elszabadult a nyájából, amit egy gyermek követett, hogy visszatérje. Az állat egy patakhoz ért, ahol a gyermek befogta. A falusiak nem tudtak a patakról. Korábban távolról hordták a vizet. A víz és környezete nagy vonzerőt jelentett, így a lakosok áttelepültek ide. A sárospataki jezsuita rendház 1751. évi feljegyzéseiben olvasható, hogy a jezsuita atyák a telepeseknek német nyelven tartottak misét és felszentelték a temetőt. Valószínűleg a szomszédos sváb faluhoz hasonlóan a kezdeti időszakban itt is egy fatemplomocskát szolgált az ige hirdetésére. Csak 1786-ban kezdtek el egy kőtemplom építését Bossy Jakab újhelyi építőmester tervei alapján.⁹

A Trautson uradalomban létrejött harmadik sváb települést –amely szintén Patak határában keletkezett– János Vilmos herceg fiáról, Károlyról nevezte el Karlsdorf-nak, vagyis Károlyfalvának. Károlyfalva nem egy idős Rátkával és Herceggúttal. A településről tudósító első feljegyzések 1752-ből valók az egyházi matrikulákban. 1752 azért is a betelepülés évének tekinthető, mert egy 1757. december 3-án kelt okirat is bizonyítja, hogy a Károlyfalvát betelepítő és felépítő lakosok Svábföldből jött svábok, akik 1752. július 11-én kötöttek szerződést Trautson herceggel további életük menetének meghatározására.¹⁰ A 10 pontba foglalt szerződés egyes részei tartalmukban természetesen egyezők a rátkaiakkal és a herceggútiakkal kötött kontraktusban foglaltakkal. Összességükben azonban jóval konkrétabbak. Károlyfalván a betelepülőknek negyed, fél és egész telkeket osztottak ki attól függően, hogy hány állatuk volt és mennyi földet voltak képesek megművelni. Egy egész telkes gazdának annyi földterületet jelöltek ki, amennyit 45 pozsonyi mérő gabonával bevethetett. A belső telek 12 öl széles és 60 öl hosszúságú volt. A lakosok már 10 év adómentességet kaptak az államtól, a földesúr továbbra is 3 évig mentesítette őket az adófizetés alól. Nem lehetett őket terhelni katonák beszállásával és forspontozással, vagyis katonaság szállításával. Az uradalmi adómentesség letelte után egy egész telkes gazda 3 rajnai forint cenzus adóra volt kötelezve és 12 napos igás robotra. A robot megváltása esetén 12 forintot kellett fizetnie. A fél- és a negyed telkes jobbágyok természetesen arányosan adóztak. A gazdák a belső telken természetesen javak kivételével minden terményből kilencedet adtak. A faluban már a megtelepedéskor is voltak iparosok, akik nem rendelkeztek a földműveléshez szükséges eszközökkel, ezért ők nem kaptak a határban földet, csak belső telket igényelhetek. Jogilag zselléreknek számítottak, ezért 2 rajnai forint 15 krajcár adót fizettek cenzus és robotváltás címén. A telepes svábok szerződésük értelmében 100 forint erejéig ingyen kaptak fát az építkezéseikre. Házaikat eladhatták, elcserélhették, de lehetőleg sváboknak. Szabad faizás illette meg a lakosokat az uradalmi erdőben, vagyis hullott fát tüzelésre szabadon gyűjthettek. A földesúr engedélyével mézártszékét és kocsmát is nyithattak. 3 évig szabadon mérhettek húst, bort, sört és pálinkát. A hús és az italmérés haszna a közösséget illette meg. 3 év eltelté után csak negyed évre volt az italmérés joga a lakosoké, akik a bormérés gyakorlásához szőlőt is telepíthettek. A község előjáróinak választása megillette a lakosságot. A falu

⁸ SPÉDER A.-TAKÁCS P.1991.35.

⁹ BALASSA I.1973.301.

¹⁰ A szerződés szövegét közli HAUSER S.2001.33-34.

vezetésére 3 személyt választhattak, akik közül az uradalom jelölte ki a bíró személyét. A károlyfalvaiaknak szintén a pataki jezsuita atyák tartották az istentiszteleteket. A faluban az írásos adatok szerint 1777-ben egy fatemplom állott, amelyet 1877-ben cseréltek fel kőtemplommal.

A lakosság származása

Általánosan elfogadott vélemény, hogy a 18. század derekán Hegyaljára betelepült németek svábok voltak. Ez a megállapítás azért is kézenfekvő, mert a magyar köznyelvben a 18. századi német telepítésekkel érkezettek közös szóval sváboknak nevezik. Ennek az az oka, hogy a telepések nagyobb része a sváb tartományokból, Hessenből, Württembergből, Felső-Svábsországból, a Fekete-Erdő és a Bódeni-tó környékéről származott. Rátka, Hercegkút és Károlyfalva lakói is sváboknak vallották magukat, amikor származásukat firtatták. Származási helyük szűkítésére, esetlegesen konkrét helyhez való kötésére több kutató is tett kísérletet. Ezekből azonban ma még teljesen precíz, minden részletre kiterjedő valós képet nem alkothatunk. A kutatás, a helyhez kötés nehézségei abból is adódnak, hogy a helyaljai svábok több hullámban érkeztek, miközben járványok, elvándorlások is tizedelték őket és így módosult a lakosság összetétele. Rátka 1750-ben történt betelepítését követően közel negyed századdal később egy 1774-ben készült összeírás szerint még mindig csak 300 körül volt a lakosainak száma, ami mintegy 60-családot jelentett, alig többet, mint a betelepüléskor.¹¹ Az 1780-as években –amikor kamarai kezelésben volt Rátka- 30-31 családot telepítettek be, mire a lakosság összlétszáma egyből 549 lett. E betelepítésről tesz említést Friedrich Jacob Fucker 1790-ben Bécsben megjelent Hegyalja leírásával foglalkozó német nyelvű munkájában:”Egy évvel ezelőtt a település 30 családdal gyarapodott, és ezek mindegyike, akárcsak más kamarai birtokokon, házat, udvart, szántót, jószágot és mindent, ami a test táplálására, vagyis a lutheri Kis Katekizmus szerint a mindennapi kenyérhez szükséges, napi pénzbeli fizetéssel együtt az első aratási és szüretig minden ellenszolgáltatás nélkül megkaptak. Egy-egy ilyen család letelepítése a Királyi Kamarának hozzávetőleg ezer forintba került.”¹² A két hullámban történő rátkai betelepülést a szájhagyomány napjainkig őrzi. A régi és az új telepések térben is elkülönültek egymástól. A „régisvábok” a Felvégen, az újak pedig az Alvégen éltek.¹³

Hercegkúton nem fogható meg olyan pregnánsan a több hullámban történő betelepítés, mint Rátkán. De szinte teljes bizonyossággal állítható, hogy az újabb és újabb családok folyamatosan érkeztek a 18. század utolsó harmadáig, miközben a régiek közül elvándoroltak, vagy elhaltak. Zemplén vármegye 1750. szeptember 27-én íratta össze a falu lakóit. Ekkor 59 család élt itt, ami az általánosan elfogadott korabeli család létszám szerint mintegy 300 főt jelentett.¹⁴ 1772-ben úrbáriális, 1776-ban pedig dicális összeírást készítettek a faluban, amelyek szerint a családok száma 81 volt, mintegy 400 fővel számolva.¹⁵ Hercegkutat Rátkával összehasonlítva megállapítható, hogy itt nagyon komoly népességnövekedés következett be. Különösképpen helytálló a megállapítás, ha figyelembe vesszük, hogy a morbus hungaricus, a pestis 45 embert vitt el az első telepések közül és az első telepések egy része 1752-ben átköltözött a számukra jóval kedvezőbb életfeltételeket biztosító Károlyfalvára. A több száz fős népességnövekedés semmiképpen sem következhetett be természetes szaporulattal, csakis betelepüléssel. S erre először vélhetően 1754-ben került sor, vagyis

¹¹ Az úrbéri összeírás anyagát részletesen közli SPÉDER A.-TAKÁCS P.1991.37-38.

¹² FUKER J.A.1790.25-27.

¹³ LENGYEL I.1969.236.

¹⁴ TAMÁS E.2010b.153.

¹⁵ TAMÁS E.2010b.153.

abban az évben, amikor több történész a falu keletkezésének idejét teszi. A másik nagyobb bevándorlás az 1760-as években következett be, amikor a Narr és a Stumpf családok feltűntek Hercegekúton. Az 1780-es évektől bevándorlásra utaló, jelentősebb népességnövekedés nem mutatható ki.¹⁶

Károlyfalva lakóinak száma a betelepüléskor 100 körül volt. Az 1757.évi összeírás szerint 29 telken 27 család lakott, vagyis a népesség alig volt több mint a betelepüléskor.¹⁷ 1772-re, az úrbéri összeírás idejére 37-re növekedett a családok száma, az összlakosság pedig mintegy 250-re. A 18. század végén, a II. József kori összeírások szerint már 56 házban 416-an laktak. A felsorolt adatokból kiderül, hogy a letelepülés után a lélekszám szinten tartását a hercegekútiak beköltözése biztosította. A lakosság számának feltűnő növekedése az 1760-as és 1780-as években történt meg, vagyis újabb betelepülésekre ekkor kerülhetett sor. 1785-ben 29 család települt be a faluba és a családok 15 hold földet és kaszálót kaptak, ami több volt, mint amit Rátka és Hercegekút telepesei birtokba vehettek.

A hegyaljai sváb települések lakossága a megtelepedés utáni évtizedekben állandóan változott, cserélődött, majd növekedett az újabb betelepítések révén. Ez biztosította számukra az életben maradást. Honnan jöhettek az első telepések, majd az őket követő újabb és újabb sváb családok? Sztrisoszky Mihály hercegekúti esperes plébános az I. világháború két alkalommal is Németországba utazott, hogy a hegyaljai svábok feltételezett őshazáját felkeresse és konkrét származási helyüket meghatározza. Franciaország és Svájc határvidékét, a Duna eredetétől délre eső területeket és a Rajna északi vidékét járta be, történeti forrásokat, nyelvjárásokat tanulmányozott. Kutatásai után azzal a meglepő állítással állt elő, hogy a hegyaljai, különösképpen hercegekúti svábok tulajdonképpen nem is svábok, hanem alemannok. Az első telepések a francia gárdaezredek obsitos katonáiból kerültek ki, akiktől XV. Lajos megvonta a nyugdíjat és így ezek nagy nyomorra jutottak. Az obsitos katonák körzeti parancsnoksága Strassburgban székel és irányítása alá tartozott a Rajna vidék Dél-Badenben. Az első telepítési hullám tehát katonailag szervezett telepítés lehetett, amit az is alátámasztani látszik, hogy a hercegekútiakkal egy katonai orvos (sebész) is érkezett. Negyed telken gazdálkodott lányával együtt és 1759 előtt hunyt el pestisben. Sztrisoszky espereshez hasonlóan, de majdnem egy fél évszázaddal később egy másik plébános is lelkesen kutatta a svábok őshazáját. Burger János Károlyfalva szülötte 1968-tól kezdve több évtizedet töltött Stuttgarttól délre, Vollmaringenben, mint a település plébánosa. Kutatási eredményei két fontos megállapításban összegezhetők. Az egyik, hogy a svábok származási helye nem vezethető vissza csupán néhány helyre, ez minden bizonnyal egy vagy több nagyobb terület. Másrészt a jövőbeni kutatásokat a Sztrisoszky plébános által kijelölt Sigmaringen-Rottweil-Donaueschingen által határolt háromszögben, Dél-Badenben, különösen Fürstenberg környékén érdemes folytatni.

A hegyaljai sváb települések történetének úttörő szerepet betöltő kutatója, Balassa Iván egyik tanulmányában egy rövid, végiggondolásra érdemes megállapítást tett: „Feltehetően jöttek Lindau környékéről és az attól északra eső területekről, ahol Trautson hercegnek birtokai voltak, ahonnan a verbuválhatta a telepéseket. Ennek a rövid megjegyzésnek a helytállóságát részben alátámasztja Naar János, Károlyfalva kiváló helytörténésze közlése. Eszerint Werner Hecker, a legnagyobb német kivándorlás kutató munkája szerint az 1770-1780-as években vezetett német anyakönyvek alátámasztják, hogy Trautson herceg birtokairól szervezték a hegyaljai betelepítést. „Továbbá erősíti

¹⁶ BALASSA I.1973.296-297.

¹⁷ HAUSER S.2001.41.

a feltételezést az a tény, hogy az eddigi ismertté vált települések többsége –ahonnan elődeink indultak- osztrák terület volt az ekkor meglehetősen tagolt Németországban.”

A német kutatásokból ma már jól tudjuk, hogy Mária Terézia korában Magyarországra rendszeresen indultak tutaj-és hajójáratok. Az Ulmer Schachtel-nek nevezett hajók Ulmból indultak el a Dunán Pozsonyig, Budáig, néha-néha Belgrádig. A 20-25 méter hosszúságú és 3-4 méter szélességű hajók 15-30 tonna szállítására voltak alkalmasak. A hajóút kb. 3 hétig tartott. A telepeseket Budán már várták az uradalmak megbízottai, hogy a letelepedés helyszínére fogatokkal szállítsák a svábokat és útjuk során minden illeték, vagy vámszedéstől mentesítsék őket.

A 18. század derekán lezajlott sváb betelepítéseket II. József uralkodása idején újabb hullám követte. Ebben az időszakban jött létre Patak határában Újpaták, más néven Józseffalva és Újhely határában Hosszúláz. A 18. század végi betelepítések jóval szervezettebbek voltak, mint a korábbiak. Gondoskodtak a telepesekről és nagy körültekintéssel választották ki őket. Az állami adómentességet 8-12 évre terjesztették ki. Mivel a telepítések a kamarai birtokokon történtek, az újonnan jötteket nemcsak lakóház várta, hanem felszerelés is, amellyel a földjeiket meg tudták művelni. Józseffalva 1785-ben települt be. Patak határában, a számukra kijelölt helyet 32 féltelkes jobbágy szállta meg. 1100 négyszögöl telket kaptak és 10 hold földet, valamint négy embervágó területű kaszálót mért ki nekik a kincstár.¹⁸ Kazinczy Ferenc leírása szerint „Pataknak déli végében a Német-országból beszivárgott Svábok’ számára II.József itt is egy egész útzát épített ’s a’gyülevész népet zsindellyel fedett házakkal, egy egy pár ökörrrel s mindennemű házi és gazdasági eszközökkel, mint sok más kamarai jószágokban itt is megajándékozta.”¹⁹ Az új telep lakosainak a száma 200 lehetett a betelepüléskor. 1828-ban a falu 31 házában 229 római katolikus lakost számoltak össze. A lakosság száma a 19. század végére 304-re gyarapodott. Az ekkor már 52 házból álló település 1912-ben lett Sárospatak része. A józseffalvaiak elmagyarosodása nagyon gyorsan megtörtént. 1865-ben azt írták róluk, hogy „Anya nyelvöket lakosainak csak idősebbjei használják általában elmagyarosodván, ifjai a német nyelvet nem bírják.”²⁰ A 19. század végére már alig beszélt valaki németül Józseffalván. A másik József-kori hegyaljai sváb falu Hosszúláz 1785-89 között települt be 25 család beköltözésével. A telepesekek közül 16 volt földművelő, a többi iparos volt, szabó, kőműves ács, asztalos, kádár, takács. A földművelők, a féltelkes jobbágyok másfél holdas belső telket, 10 holdas szántót és 5 embervágó nagyságú rétet kaptak. Hosszúláz lakosainak száma a megtelepüléskor 150 fő lehetett.²¹ 1828-ban már 34 házban 266 lakost írtak össze.²² A 19. század végén már 54 lakóház állott Hosszúlázon, s a településnek 251 lakosa volt. Ebben az időszakban a falu összeépült a szlovák Bányácskával. Miután a hivatali szervek a két falut összevonták, így lett belőlük a Kazinczy által már egy évszázaddal korábban elnevezett Széphalom. Hosszúláz Józseffalvához hasonlóan gyorsan elmagyarosodott, elszlovákosodott.²³ Pesty Frigyes jegyezte fel róluk: „A mi a népesítését illeti Németországból jöttek ki, azon időben csak német nyelven beszéltek, akik halván, vagy némi része vissza ment országába, azon dtől a nép öszve vegyült magyar és szláv, úgyhogy jelenleg csak e két nyelv divatozik a

¹⁸ Zemplén megye Levéltára,Sátoraljaújhely(a továbbiakban ZmLt.)Zemplén vármegyei jegyzőkönyvek. 1796.361-362., SFL.Patak.Loc.59.Nro.158.,SZIRMAY A.1803.200.

¹⁹ Tudományos Gyűjtemény 1818.5:9-10.

²⁰ KOVÁTS D.1998.131.

²¹ BALASSA I.1973.311.

²² NAGY L.1828. 1:144.

²³ LENGYEL I.1959.239.,BALASSA I.1973.311.

községben.”²⁴ Német telepesek érkeztek II.József uralkodása idején Abaújszántóba is, létrehozva az un. Huszház nevű városrészt, amely onnan kaphatta a nevét, hogy húsz ház állott itt. Azonban a szántói svábok emléke mára már teljesen homályba vész.²⁵

Rátka, Hercegekút és Károlyfalva élete az úrbérrendezéstől a jobbágyfelszabadításig

Tokaj-Hegyaljai sváb telepesei szerződéses viszonyban voltak földesurukkal. A lakosok szerződéses, vagy korabeli szóhasználatlaltal kontraktualista jobbágyok voltak. A megkötött kontraktus előírta és szabályozta a földesúr és a jobbágy jogait és kötelezettségeit. E az adott korban előnyös volt mindkét fél számára. A földesúr munkaerőhöz és pénzbevételhez jutott, a jobbágy pedig hosszabb távra tervezhetett, abban bízva, hogy a földesúr nem változtatja meg egyoldalúan a szerződésben rögzítetteket.

1867-ben Mária Terézia rendeletet hozott a jobbágy és földesura viszonyának egységes szabályozására. Ily módon kívánt rendet tenni a jobbágyi szolgáltatások kusza rendszerében. Az un. Úrbéri Pátens a föld minőségétől függően meghatározta a jobbágytelek méretét és ennek arányában szabta meg a pénzben, terményben és munkában történő jobbágyi szolgáltatásokat. A terhek egységesítése különösen a munkajáradék esetében volt rendkívül fontos. A robot egész telkenként legfeljebb 52 ígás, vagy 102 kézi robotnap lehetett. A házas zsellért 18, a házatlan zsellért pedig 12 napi munkára lehetett kötelezni. Az egységes szabályozást tartalmazó úrbáriumok kiadása előtt felmérést végeztek az egyes településeken egy egységesített 9 pontos kérdőív segítségével.

Az úrbéri felmérők megállapították, hogy Rátkán 61 úrbéres jobbágy összesen 131 pozsonyi mérő (1 pozsonyi mérő= 600 négyszögöl) nagyságú belső telekkel, 845,5 pozsonyi mérő területű szántóval és 53,5 mérős réttel, kaszálóval rendelkezett.²⁶ Tokaj-Hegyalja természeti adottságaihoz mérten feltűnően nagy telkeken állottak svábok használatában. A jobbágyokat fél telkesekként és negyed telkesekként, un. kvartásokként írták össze, holott valójában a külsőségek nagysága és az állatállomány száma alapján a fél-és egésztelkes meghatározás illetet volna rájuk. A gazdák többsége 2 és 4 ökrös volt. Az állatállományhoz képest viszont kicsi volt a rét és legelő területe. Ezért a tállyaiaktól béreltek legelőket, továbbá más „külső határokon füvet, vagy szénát kintelenítettek venni.” Szántóföldjük „két nyomásra osztva lévén”, abban búzát, rozst és abajdóc életet, azaz kétszerest (búza és rozs keverékét) vetettek. A belső telkek nagyságát kihasználva, a fontosabb zöldségfélék mellett azokban kukoricát és dohányt termesztettek. Messze földön híres volt a dohányuk. A 19. századi statisztikai-geográfiai munkák szerzői feljegyezték, hogy „A rátkai németek igen híres kedves illatú dohányja egész országban becsültetik.”²⁷ A nagyon munkaigényes dohányt először a belső telkeken kezdték termesztetni, majd dohányval ültették be az ugar egy részét és a szőlő menti területeket is. A rátkaiak kereskedtek is a dohánynal, járták az országot a termékeikkel egészen addig, míg a dohányárusítás állami monopólium nem lett a 19. század végén. A rátkai jobbágyoknak nem voltak erdeik, így gondot jelentett a sertések makkoltatása, azért az állatokat vágás előtt kukoricával hizlalták fel. A rátkai szőlőhegyeken a betelepüléskor extraneusok, vagyis külső birtokosok voltak a szőlők tulajdonosai. A jobbágyvallomások szerint a szőlőkben, vagy más hegyaljai települések szőleiben szépen lehetett keresni. Valójában csak a lakosság kis része járt

²⁴ KOVÁCS D.1998.140

²⁵ BALASSA I.1973.331.

²⁶ A rátkai úrbérrendezés anyagát L.SPÉDER A-TAKÁCS P.1991.36-41

²⁷ FÉNYES E.1836-40.386.

napszámba, mert a többség inkább „építgette” saját szőljét, teraszt rakott kőből, szőlőt telepített. A közösség gyarapodását szolgálta a Szent Mihálytól Újévig tartó korcsmáltatás, valamint a szárazmalom, amelyet akkor használtak, ha vízhiány miatt nem működtek a Hernádon álló malmok, vagy a földesúr Koldu-patakon levő vízimalma.²⁸

Az úrbéri felmérések nagy hasonlóságot mutattak Hercegkút és Károlyfalva esetében. Ez természetes is, hiszen mindkét település hasonló táji környezetben helyezkedett el és a letelepedéskor megkötött szerződésük is sok pontban egyezett. Hercegkúton 76 jobbágy porta és 5 zsellér háztartás létezett a felméréskor. A jobbágyok közül 47 volt negyed telkes, 29 pedig féltelkes. A zsellérek közül pedig ketten voltak házatlanok. A negyedtelkesek 5 és fél holdas szántóval, 2 és fél ember kaszáló réttel és egy pozsonyi mérős belső telekkel rendelkeztek, míg a féltelkeseknek 11 holdas szántójuk, 5 ember kaszálós rétyük volt, a belső telek nagysága fél pozsonyi mérős. Károlyfalván 27 volt a telkek száma. A gazdák többsége fél telkes volt, mindössze ketten voltak negyed telkesek, s az általuk használt földterület megegyezett a hasonló hercegkúti gazdák földterületével. Mindkét Sárospatak melletti sváb faluban nagyon rossz volt a szántók minősége. Csak trágyázás után hoztak megfelelő termést. Búzát, rozsot, árpát és zabot termesztettek bennük, a belső telkeken pedig kukoricát és burgonyát. A svábok termelvényeiket könnyűszerrel értékesíthették Újhelyen és Patakon. A lakosság csak arra panaszkodott, hogy kevés volt a rétyük és a legelőjük, s az uraság rendszeresen megfosztotta őket a szabad erdőhasználat jogától, holott ez benne szerepelt az eredeti földesúrral kötött szerződésükben.

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés nem hozott lényeges változást a hegyaljai svábok életében. A rendelkezés végrehajtását több ok is akadályozta. A falvak határának területe nem tette lehetővé a lakosság által használt földterületek nagyságának megváltoztatását. Mivel a falvak lakói telepések és svábok voltak, nem lehetett lényegesen változtatni az eredeti szerződésen, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy újabb és újabb telepések jöttek. Ezek pedig nem lehettek sokkal eltérőbb helyzetben a régebbi lakosoknál.

A svábok egyöntetűen panaszul rótták fel azt, hogy a letelepedésükkor megszabott kedvezmények határidejének lejárta után az uradalom lényegesen növelte az adóterheket. A pénzbeli adó magába foglalta a cenzust és a robot megváltást. Az adón kívül „A szántóföldi termésből az uradalom amikor akarja tizedet szed. Minden termésből, kukoricából, rozsából, árpából és zabból, sarjúból is kilencedet adnak, Borból ötödöt.”

Az úrbérrendezés a telepes falvak speciális jellege miatt lényegében eredeti állapotukban hagyta meg a hegyaljai sváb településeket. A betelepüléskor megkötött szerződésekhez képest csak abban tapasztalható eltérés, hogy a pénzádó növekedett. Az uradalom nem tartotta be az erdőhasználatra, valamint a rét és legelő biztosítására vonatkozó ígéreteit. Az úrbéri kérdőívek csak érintették a svábok fő megélhetési forrásait. A kezdetektől fogva jól látszott, hogy a svábok gazdasági kitörési lehetőségei a szőlőművelésben, az állattenyésztésben, valamint a nagyon munkaerő igényes, de ugyanakkor nagyon jövedelmező termelési ágazatok meghonosításában. Az úrbéri felméréskor a hercegkúti és a károlyfalvi svábok arról panaszkodtak, hogy „Nincs saját szőlőhegyük. Szőlőskertjeik a pataki szőlőhegyen vannak, az odavaló gazdák szőlői között elkeveredve.” Panaszuk csak abból a szempontból volt jogos, hogy saját promontóriummal nem rendelkeztek, mert valójában gazdag szőlőbirtokosok voltak. Károlyfalván a gazdák felének, 47 családnak volt szőlőbirtoka összesen 170

²⁸ TAKÁCS P.-UDVARI I.1998.421-423.

hold területen. A családok többségének 4-6 szőlőparcellája is volt, de voltak olyanok is akiknek 7.²⁹ A szorgos svábok azon fáradoztak állandóan, hogy földterületeiket növeljék. A 18. század utolsó harmadában Patak mellett élő svábok a Radvány-, majd a Longi- völgyben vásároltak réteket. Miután ez sem volt elegendő az állatállomány számára nagyobb területet vettek bérbe Olaszliszka határában, majd Tiszakarád térségében, ahol a hercegekúti gulya az egész nyarat kinn töltötte. A hercegekútiak először a pataki határban levő Pogánykúti-szőlőket vásárolták fel. Ezt követően a Gombos-hegy java részét szerezték meg, majd pedig a legjelesebb pataki szőlőhegyen, a Király-hegyen is elkezdtek a szőlők felvásárlását. A szűk határból és az adott gazdasági körülmények közüli kitörésre azért is szükség volt, mert a 18. század végére nagyon megnőtt a sváb települések lélekszáma. A II. József-féle népszámlálási adatok (1784-87) szerint Rátkán 549, Hercegekúton 431, Károlyfalván pedig 232 volt a lakosság száma.³⁰

A hegyaljai sváb falvak dinamikus fejlődését a 19. század elején komoly veszély fenyegette. A falvak, mint a regéci uradalom birtoktestei, a Trautson család kihalását követően, 1776-ban kamarai kezelésbe került. A kamarai tisztviselők különösképpen nem háborgatták a svábokat, sőt méltányolták német származásukat és szerződésben biztosított előjogaikat. 1806-ban azonban a kamara átadta az uradalmat Bretzenheim Ágost Károly hercegnek, aki birtokcsere révén lett az új birtokos. Az eredeti nevén Carl August von Heideck gróf névre hallgató földbirtokos a pfalzi és a bajor választófejedelem házasságon kívül született „természetes fia” volt. Apjától kapta Bretzenheim városát a hozzá tartozó uradalommal és hercegi címmel együtt. A herceg a Bódeni tó melletti uradalmát cserélte el a kincstárral. Tehát ő is arról a vidékről származott, ahonnan a 18. század derekán betelepült svábok többsége. A herceg 1817-ben költözött Magyarországra, a sárospataki várba és végrendeletül hagyta, hogy ide temessék- A herceg racionális uradalmi gazdálkodás bevezetésének szándékával fogott az uradalom fejlesztéséhez. Ipari üzemeket (L. regéci porcelán manufaktúra) létesített, s nagy gondot helyezett a majorsági gazdálkodás fejlesztésére, azaz az uradalom magánhasználatú földjeinek művelésére.³¹ Ehhez azonban tőkére és munkaerőre volt szükség, amit részben a mezővárosok és a falvak jogainak megnyirbálásával kívánt elérni. A herceg tisztartói a kezdetektől fogva támadták a svábok kiváltságait is. Az 1815-ben kiadott urbárium csökkentette a jobbágyság telki állományát. A legnagyobb földhasználati joggal bíró Rátkán pl. 20 holdban határozták meg a jobbágyok által használható szántók legnagyobb mértékét. Külön választották a majorsági és az úrbéres földeket, aminek következtében megszűnt a közös határhasználat. Az úrbáriumban a Mária Terézia-féle úrbérrendezés szabályozására hivatkozva a robot pénzbeli megváltását leállították és minden egész telkes jobbágytól évi 52 napi igás, vagy 104 napi kézi robotot követeltek meg. Erre azért volt szükség, mert az uradalom munkaerő szükséglete óriási mértékben megnövekedett a szőlőkben. Az új úrbárium kötelezővé tette a sváboknak a fahordást, s terhelte őket tojás-vaj-és tyúkadóval. A svábok szembeszálltak az uradalommal, perre mentek. Ennek során azzal érveltek, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezés is meghagyta őket eredeti jogaikban. Az ellenállás, a pereskedés egyre csak késleltette az úrbárium életbe lépését. Hosszú küzdelem után csak 1841-ben sikerült az uradalmi elképzeléseknek érvényt szerezni.³² Ekkor lépett érvénybe az 1815. évi urbárium, amely azonban csak nagyon rövid ideig érezte kedvezőtlen hatását, hiszen 1848-ban az áprilisi törvényekben kimondták a jobbágyfelszabadítást.

²⁹ HAUSER S.2001.41-42.,ZmLt.IV.1005/d.Trautzon Falva Dicális összeírása 1776., IV.1005. Trautzon Falva útbárium

³⁰ TAMÁS E.2010b.171.

³¹ BALASSA I.1973.304.

³² LENGYEL I.1969.234.

A polgárosodás útján

Az 1848-49.évi forradalom és szabadságharc után az 1848-as áprilisi törvények jobbágyfelszabadítást elrendelő és az úrbéres viszonyokat megszüntető cikkelyeit már nem lehetett semmissé tenni. Az 1853-ban kiadott császári parancs kimondta, hogy az úrbéres földek állami kárpótlás mellett paraszti tulajdonba mennek át. Az úrbéres állományba nem tartozó maradvány földekről is rendelkezve döntés született arról, hogy az úrbéres jobbágyok annyi legelőt kapnak, amennyi elegendő volt a korábban legeltetett állatállomány ellátására. A rendelkezés gyakorlati végrehajtása nagyon lassan haladt, mivel a földesúri és a paraszti földterületek szétválasztása, kimérése, tagosítása és telekkönyvezése rendkívül időigényes volt. Hercegkúton és Károlyfalván csak 1865-től, Rátkán pedig 1873-tól vált lehetővé az egyéni szabad gazdálkodás, amikor a paraszt elszakadhatott a faluközösség termelési rendjétől és most már maga dönthetett arról, hogy hogyan hasznosítja a földjét.

Hercegkút 814 lakosából 106 volt a gazdák száma, akik a falu földjeiből részesültek. A határ 1029 holdas volt, ebből 55 hold beltelek, 763 hold szántó, 108 hold kaszáló és 103 hold legelő. Károlyfalva határa 703 hold volt, lakossága pedig 446. Rátkán pedig 2004 holdas volt a határa. Ebből az uradalmi részeket bérlő Groszmann Mór 373 holdat szakított ki. A fennmaradó rész maradt a település 845 lakosának.³³ Magyarországon 1869-ben tartották meg az első, modern statisztikai módszereket is alkalmazó népszámlálást, amelyből családonként, házanként is sok fontos információt tartalmazott. A kimutatások szerint a sváb településeket többnyire kétszobás lakásokban éltek az emberek. A magyar falvakkal összehasonlítva sokkal nagyobb volt az állatállományuk. Pl. Károlyfalván a 814 lakosnak 597 szarvasmarhája (166 tehén, 195 ökör, 236 borjú) , 49 lova, 316 sertése és 2 bikája volt. Arányait tekintve a többi sváb faluban is hasonló volt az állatállomány.³⁴ Sok baromfit tartottak mindenütt. Rátka pedig nagy libatenyésztő volt. Családonként 18-24 libát tartottak. Ezek döntő részét télire értékesítették. Csak 2 tojót és 1 gúnárt tartottak meg az újabb szaporulat érdekében A tömött libát a mádi zsidók vásárolták szívesen. A szárnyasokat évente háromszor tépték és az egyes fosztókban 10-15 nő végezte a tollfosztást.³⁵

Az ország első legteljesebb statisztikai felvételére 1895-ben került sor.³⁶ Területét és a lakosság számát tekintve ekkor Rátka volt a legjelentősebb a hegyaljai sváb települések közül. Az ekkor már 1100 lakosú település határa a korábbi időszakokhoz képest mintegy 200 holddal növekedett vásárlás révén. Az összeírás szerint a lakosok kezén 88 kh szőlő volt, azonban ezt a Hegyalján ekkor tomboló filoxéra járvány kipusztította. Nagyon jelentős volt a településen az állattartás. 526 szarvasmarha, 40 ló, 250 sertés, 1009 baromfi és 20 juh volt a lakosság kezén. Hercegkút és Károlyfalva ugyan kisebb települések voltak Rátkánál, azonban az összeírás adatai szerint jobban éltek a lakosai. Hercegkúton a 850 lakos megélhetését 623 hold szántó, 20 hold kert, 47 hold rét és 65 hold legelő biztosította. Károlyfalván ugyanekkor a 400 lakosnak 291 hold szántó, 16 hold kert, 108 hold rét és 78 hold legelő jutott az 519 holdas határban. Természetesen ezekben a falvakban is kipusztultak a szőlők. A lakosság és az állatállomány arányát alapul véve több állat jutott egy-egy lakosra, mint Rátkán.

³³ FÉYES E.1851.219.,SPÉDER A-TAKÁCS P.1991.58-59.,HAUSER Z.2001.57.

³⁴ HÓGYE I.199841-42., TAMÁS E.2010b.208-219.

³⁵ BENCSIK J-BIRK Iné-ENDRÉSZ Gy.1991.112.

³⁶ A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája1895.I-III.Bp.1897.Rátka, Trautsondorf, Karlsdorf. Varga Gné.1970. 238-239.,293-294.,462-63.

Hercegekúton 630 szarvasmarha, 697 sertés és 145 ló volt a gazdák birtokában, míg Károlyfalván 387 szarvasmarha, 301 sertés és 63 ló.

A 20. század elején robbanásszerű népességnövekedés következett be a sváb falvakban.³⁷ A lélekszám az alábbiak szerint alakult:

Év	Rátka	Hercegekút	Károlyfalva
1900	949	899	459
1930	1115	1103	541
1941	1189	1123	624

Az egyes települések eltérő módon adtak választ a lélekszám növekedéséből eredő kihívásokra. Hercegekút földterületek vásárlásával igyekezett biztosítani a lakosság igényeit. A századfordulótól a második világháborúig terjedő időszakban 400 holddal növelték meg a határukat. A másik két sváb településen nagyon csekély mértékű volt a földszerzés, inkább az intenzív szőlőtelepítést részesítették előnyben. 1935-ben Hercegekúton már 88 hold volt az újonnan telepített szőlők területe, Rátkán pedig 104 hold. Meg kell jegyeznünk, hogy a 20. század első felében már soha nem érte el a szőlőterületek nagysága a filoxérajárvány előtti szintet. 1895 után némi visszaesés következett be az állattartásban is 1935-ben Hercegekúton 647 szarvasmarha, 611 sertés és 121 ló volt. Rátkán 471 szarvasmarha, 237 sertés, 21 ló. A legnagyobb Károlyfalván volt a visszaesés, ahol csak 319 szarvasmarha, 252 sertés és 60 ló volt a gazdák tulajdonában. A társadalom átalakulása viszont az utóbbi faluban volt a legfeltűnőbb. Bizonyára összefüggés tapasztalható az ipari munkavállalás és az állattartás hanyatlása között, még akkor is, ha az iparban dolgozók nem szakadtak el véglegesen a földtől, kétlaki életmódot folytattak. Károlyfalván az 1900-as évektől az összlakosság 20-25 százaléka élt iparból, kereskedelemből és a közlekedés területén végzett munkából. Hercegekúton ez az arány 10 százalék körül mozgott, míg Rátkán elhanyagolható volt. 1930-ban a falu 1063 lakosából 18-an éltek iparból. A sváb települések közül egyedül Rátkára volt jellemző, hogy gazdasága és társadalma egyaránt „beszorult a földrajzi viszonyai közé és etnikumának zárt világába.” A faluközösség a néhány községi foglalkozású mellett (pap, tanító, jegyző stb.) csak alig fél tucat iparosnak biztosított megélhetést. Egy-két kőműves, egy-egy kovács, ács, férfi és női szabó, kerékgyártó és cipész biztosította az ipari szolgáltatásokat. A kereskedelem is a legminimálisabbakra korlátozódott. Két korcsmáros, egy szatócsboltos, vagy vegyeskereskedés minden igényt ki tudott elégíteni. Rátka határában az 1920-as évektől bányákat nyitottak.³⁸ 1923-ban kezdte meg a termelését Bodnár János tállyai vállalkozó kaolinbányája, amely a kerámiagyártásnak és a papíriparnak szolgáltatott alapanyagot. A bánya 1930-ban a Barna Testvérek tulajdonába került és „Kaolin Iszapoló és Bányaiipari Rt.” néven működött tovább, mint a csepeli Neményi Papírgyár legnagyobb beszállítója. A kaolin bányászata közben bukkantak rá a bentonitra, amelyet többek között a zsírok és olajok tisztításánál, az öntödei iparban, és növényvédő szerek gyártásánál lehet hasznosítani. A Barna

³⁷ VARGA Gné.1970.238-239.,293-294.,462-463.

³⁸ A magyar Szent Korona országainak állatlétszáma az 1911-ik évi február hó 28-i állapot szerint.Bp.1913.,Magyar Statisztikai Közlemények 99.k. Magyarország földbirtok viszonyai az 1935. évben.Bp.1936,SZABÓ J-TÖRÖK I.1867., VARGA Gné.1970. 238, 293, 463.

Testvérek 1940-42 között már évi 150 tonna bentonitot exportáltak Németországba. Az 1930-as években kezdődött el a kvarcitbányászat is Rátka határában. A kibányászott kvarcitot tűzálló bélések gyártására, vízsűrítési célokra alkalmazták többek között. A falu határában nyitott bányákban dolgozott ugyan néhány rátkai, azonban a bányáknak semmiféle kedvező hatásuk nem volt Rátka életére.³⁹

1908-ban azonban nagy lehetőség nyílt a falu előtt a zártságból való kitörésre. Egy gazdasági társaság alakult vasútvonal létesítésére és üzemeltetésére a Szerencs-Hidasnémeti közötti szakaszon. A helyi érdekeltségű vasúttársasághoz Rátka is csatlakozott 5000 korona értékű részvény vásárlásával. Azonban alighogy megépült a vasút, kitört az első világháború és most már többnyire katonákat szállítottak a vonaton mezőgazdasági árú helyett. A világháború befejeződése után sajnos a vasútvonal elvesztette jelentőségét. Csehszlovákia nem tartott igényt a magyar vasúthálózattal való összeköttetésre. Tornyosnémeti és Hernádszurdok között megszűnt a vasúti összeköttetés és így Rátka elvesztette kapcsolatát Felső-Zemplénnel, Szatmárral és a határon túli Kárpátaljával.

1945 után

Rátka, Hercegekút és Károlyfalva a statisztikai kimutatások szerint magyar népességű településeknek számítottak. Ezért nem érintette őket a német kitelepítés. Sajnos azonban a hírhedté vált, 1944. augusztus 22-iki 0060. számú szovjet frontparancs végrehajtása iszonyú megpróbáltatásokat hozott a lakosság egy részének. A frontparancs kimondta a német származású, munkaképes személyek mozgósítását az újjáépítési munkálatokra, a Szovjetunióban. Hercegekúton 1945. január 2-án rendelték el az 1915-1926 között született 18-30 éves nők és az 1900-1927 között született 17-45 éves férfiak összegyűjtését málenkij robotra. A foglyok 3 napi élelmet, meleg ruhát, 2 pár lábbelit, 3 garnitúra fehérneműt, ágyneműt és evőeszközöket vihettek magukkal. Az oroszok azt mondták a lakosoknak, hogy a debreceni gyufagyárba viszik dolgozni őket. Azonban ebből egy szó sem volt igaz. 135 hercegekútit, 47 nőt és 88 férfit indítottak útnak gyalog Sárospatakra, majd onnan Tokajba. A városból fogatokkal vitték őket a már Romániához tartozó Szaniszlóba, ahol a gyűjtőtábor volt. Az összefogdosott embereket, köztük a hercegekútiakat is január 6-án vagonírozták be és indították el a Szovjetunió felé. A foglyok közel 20 napos, embertelen körülmények közötti utazást követően érkeztek meg a Donyecki szénmedence Katik (ma: Sahtyorszk) nevű városába, ahol légerekben helyezték el őket és munkára osztották az embereket. Az volt a feladatuk, hogy a felrobbantott, üzemképtelen bányákat működésképpessé tegyék és beindítsák a termelést.

A károlyfalvi és rátkai svábokat egy kicsit később, január végén gyűjtötték össze. Szerencsen vagonírozták be őket és Románián keresztül szállították az embereket a Szovjetunióba. A 209 rátkai foglyot a hercegekútiakhoz hasonlóan a Donyecki szénmedencébe vitték dolgozni, Vorosilovka szénbányáiba. A 30 károlyfalvai elhurcolt Dél-Oroszországba, Grúziába került, ahol a férfiak ipari üzemek építkezéseiben, a nők pedig a kolhozokban dolgoztak. A málenkij robotra elhurcolt emberek Magyarországra történő visszaszállítása 1946-ban kezdődött el. A transzportokkal mindig a munkaképtelenné vált embereket küldték haza, akiket már nem volt érdemes táplálni. A hegyaljai svábok közül az utolsó foglyok 1949-ben szabadultak. A megpróbáltatások, az embertelen

³⁹ DOBÁNY Z.1991.163-164.

körülmények miatt a rátkaiak közül 60-an, a hercegekútiak közül 16-an és Károlyfalváról 9-en többé soha nem láthatták viszont szülőföldjüket.⁴⁰

A hegyaljai sváb falvak gazdasági élete és társadalmi szerkezete nagy változáson ment keresztül a második világháborút követő évtizedekben. Az egyes települések lakosságának száma kismértékű visszaesést mutatott az 1941.évi népszámlálási adatokhoz képest, nyilvánvalóan a világháborús veszteségek, a málenkij robotban elhaltak miatt. Ezt követően azonban 1960-ig fokozatosan emelkedett a lakosság létszáma. 1960-ban Hercegekúton 1106, Károlyfalván 588 volt a lakosok száma. A legnagyobb növekedés Rátkán történt, ahol 150-el többen éltek, mint 1941-ben: 1337 fő. 1960 után mindegyik sváb települések folyamatosan csökkent a népesség Napjainkban Hercegekúton már csak 655-en, Károlyfalván 319-en, Rátkán pedig 957-en laknak. A népesség csökkenésével párhuzamosan az gyors elöregedés tünetei is észlelhetők. Pl. Hercegekúton 2001-ben a falu ötöde (20,5%) volt 65 évesnél idősebb.⁴¹

Az 1945-ben végrehajtott földreform is nagy változást hozott a sváb települések birtok szerkezetében. Az 1-5 és az 5-10 holdas birtokok váltak dominánssá. Károlyfalván és Hercegekúton 10-20 holdas parcellák is akadtak szép számmal. 44 illetve 80 volt a számuk. Tulajdonosaikat a Rákosi éra alatt kulákkokká nyilvánították és súlyos megpróbáltatásokban volt részük. Különösképpen elaprózódtak a földbirtokok Rátkán, ahol a 19 kh-nál kisebb törpebirtokok 676,1 ha területet foglaltak magukba, az összes földterület 60 %-át. E birtokok többségének nem voltak mezőgazdasági gépei, a kor színvonalán álló munkaeszközei. A szántást gépek híján nem lovakkal, hanem tehennel végezték egészen az 1960-as évekig, kézzel vetettek és kézzel végezték a betakarítást is.

A II. világháború után a sváb falvakban nagy hangsúlyt helyeztek a szőlők telepítésére, hiszen a bor értékesítéséből származó jövedelem jóval nagyobb volt, mint a szemes termények esetében. Különösen nagy területeket ültettek be szőlővel Rátkán. A faluban a filoxéra járvány után majdnem 20 év múlva, 1913-ban 56 ha volt a szőlők nagysága, ami az összes földterület 5 %-át foglalta el. 1965-re a nagyarányú telepítések után már 120 ha volt a szőlőbirtokok nagysága. Az 1980-as évektől megindult intenzív telepítéseknek köszönhetően az 1990-es évek elejére már az összes termőterület 30 %-át tették ki a szőlők.

A messze földön híres állattartás 1953-ben érte el tetőpontját az állatok számaránya alapján. Ebben az évben Rátkán 688 szarvasmarhát, 304 sertést és 6 lovat vettek számba. Hercegekúton 972 szarvasmarha, 744 sertés és 83 ló volt a gazdák tulajdonában. A legkisebb sváb településen, Károlyfalván 425 szarvasmarha, 329 sertés és 20 ló jelentette a mezőgazdasági termelés egyik alappilléret. Az 1953 utáni időszakban az állatállomány drasztikus csökkenését figyelhetjük meg mindhárom településen. 1966-ra Rátkán már csak 192 szarvasmarha és 327 sertés volt. Ló pedig csak 2. Hercegekúton egy évtized alatt 350-el csökkent a szarvasmarhák száma. Ló pedig csak 46 maradt a gazdák tulajdonában. Igaz, hogy mindeközben a sertések száma nagyon megugrott, 1966-ra elérte a 937-et. Ez minden bizonnyal annak tudható be, hogy a sváb szalonna nagyon keresett volt, így a

⁴⁰ Vö. TAMÁS E.2010c.311-315.,HAUSER S.2001.86-88.,BIRK J.1991.105-109.

⁴¹ A II.világháború utáni népességmozgalmai, gazdasági és társadalmi változásai c. fejezetben a következő munkák adatit használtam fel: Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970.Földterület III.Közégsoros adatok. Bp.1971.,Szőlőtermesztés. Közégsoros adatok 1873-1965.Történeti Statisztikai Közlemény. Bp.1966., DOBÁNY Z.1991.141-164.,HAUSER S.2001.107-162.,TAMÁS E.2010.309-344. KLINGER A1969., KLINGER A.1983., VARGA Gné.1970. 238-239.,293-294.,463-464.

sertések tartása kifizetődőnek bizonyult. Károlyfalván mind a szarvasmarha- mind pedig a sertésállomány jelentősen csökken. 1966-ban 192 szarvasmarha és 175 sertés volt a faluban.

A társadalmi szerkezet módosulása alapvetően a foglalkoztatásban bekövetkezett átrendeződésben érzékelhető. Az 1960-as évekig a svábok nagyobb része a mezőgazdaságból élt. Földet művelt, állatot tartott és a szőlőnek köszönhetően jelentős mellékjövedelemre tett szert a borból. Azonban már arányaiban számottevő volt az iparban, kereskedelemben és a közlekedésben dolgozók száma. Hercegkúton a lakosság tizede élt iparból az 1960-as évek elején. Károlyfalván ez az arány jóval magasabb volt. Itt a kereső népesség 20 %-át foglalkoztatta az ipar és a közlekedés. A nem mezőgazdaságból élők közül 120-an voltak vasutas. Rátkának sikerült kitörni a földrajzi és etnikai zártágából. Egyre többen és többen találtak megélhetést a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban. 1960 elején 297 volt az iparban, 65 a közlekedésben és 32 a kereskedelemben foglalkoztatottak száma. Ebben az időszakban a statisztikai kimutatásokban nem mezőgazdasági munkásként szereplő személyeket úgy kell elképzelnünk, mint akik kétlaki életmódot folytattak. Már nem kötődtek szorosán a mezőgazdasághoz, de azért munkaidejük letelte után a szőlőben, a háztájiban is dolgoztak, hogy jövedelmüket kiegészítsék.

Az 1960-ban országszerte erőteljesen meginduló kollektivizálás hatására 1961-re a hegyaljai sváb településeken is létrehozták a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket, a TSZ-eket. A falvak földrajzi adottságait figyelembe véve azok a nagyüzemi mezőgazdálkodás elvárásainak nem feleltek meg. Károlyfalva „Szorgalom” elnevezésű Tsz-e önállósága mindössze néhány évig tartott, mert erőszakkal a sátoraljaújhelyi Új Erő MGTSz-hez csatolták. Ezt követően folyamatosan csökkent a gazdák száma és a tevékenység eredményessége. Ez gyakorlatilag az idő előtti felszámoláshoz vezetett. A Tsz-ek megszervezése után, az 1970-es évektől Hercegkúton és Rátkán egyaránt hanyatlásnak indult a mezőgazdasági termelés és az állattartás. Hercegkúton az 1990-es években gyakorlatilag már nem volt szarvasmarha és ló. Rátkán is egyre jobban alárendelődött a mezőgazdasági alaptevékenység a többi ágazatoknak. Az állatállomány fokozatosan csökkent, majd a TSZ az 1970-es évek közepén felszámolta a szarvasmarha tenyésztő ágazatot. 1986-ban már csak egyetlen szarvasmarha volt a faluban. Az 1980-as évek elején a TSZ a virágzó juhtenyésztést is felszámolta. A TSZ 800 darabos juhállományát bérbe adták. Teljesen átalakították a Tsz földjein a vetésszerkezetet. Az 1980-as évek előtt közel 20 féle növényt termesztettek. Ezekből csupán 3 maradt: a búza, az árpa és a borsó. A TSZ szántóföldjeinek nagy részét. 436 hektárt idegen gazdálkodó szervezetnek adták bérbe, hasznosításra. A megmaradt földterületeken, mintegy 80 hektáron gyümölcsösök telepítésébe kezdtek.

Az identitástudat felerősödése

Tokaj-Hegyalja sváb településeinek lakói az elmúlt évszázad során igencsak eltérően nyilatkoztak nemzetiségi hovatartozásukról. 1880-ban Károlyfalvai lakosai közül 325-en vallották magukat németnek, 65 volt a magyar és 15 az egyéb nemzetiségek száma. Ugyanekkor a rátkai és a hercegkúti közösség magyarnak határozta meg magát. 1910-ben már csak 6 volt a Károlyfalván magukat németeknek tekintők száma, Hercegkúton pedig ekkor már egy személy németnek vallotta magát, míg a rátkaiak közül senki sem. A későbbi időszakok népszámlálásai során a hercegkútiak és a rátkaiak magukat igazi magyarnak tartották, mindeközben a legkisebb sváb település, Károlyfalva népe –ha csökkenő mértékben is - büszkén vállalta német származását. 1920-ban 396-an, az

össztlakosság 83 %-a, 1930-ban már csak 92-en, az össztlakosság 15 %-a.⁴² Mi vezette a svábok többségét nemzetiségük elhallgatására? Erre sajnos nem lehet konkrét választ adni. A német származás bevallása nem járt volna különösebb hátrányokkal, mint a károlyfalviak esetében sem történt retorzió, amikor németnek vallották magukat. Kétségtelen, hogy a 19. század végétől tudatos magyarorszáti politika folyt az országban. Magyar volt a hivatalos nyelv a hivatali ügyintézésben és magyarul zajlott az oktatás az iskolákban is. Az egyház is kivette a részét a magyar nyelv és kultúra terjesztéséből. A svábok munkakapcsolataikban, gazdasági tevékenységük során szoros kapcsolatban álltak a környező települések magyar lakosságával. Az érintkezési nyelv magyar volt. A német nyelv gyakorlására, művelésére csak otthon, a családban, a faluközösségben volt lehetőség. Az itt gyakorolt nyelv azonban nem volt egységes, mert a svábok sokszor különböző dialektusokat beszéltek. Rátkán például az új és a régi telepések nem nagyon értették egymást. A fiatalok a szülöktől sajátíthatták el a folyamatosan átalakuló, változó anyanyelvüket, de annak iskolában történő művelésére, fejlesztésére már nem nagyon volt lehetőségük. A német írásbeliség is fokozatosan háttérbe szorult, majd elhalt. A II. világháborút követő egy, másfél évtizedben, az ismert politikai okok miatt pedig jobb volt a sváboknak, ha elhallgatják német származásukat és csak titokban, a legszűkebb családi körben gyakorolják a nyelvüket. Ez lett igazán az oka annak, hogy az idősebb generáció kihalásával az 1950-as évekre a nyelv is kihalt a sváb falvakban.

Az 1970-es évektől fordulat következett be a nemzetiségi politikában. A politikai vezetés a szomszédos országok, de főként nyugat felé szerette volna bizonyítani azt, hogy az országban igenis élnek nemzetiségek és jogukat gyakorolhatják. Az 1960-ban és 1970-ben végrehajtott nemzetiségi népszámlálás adatai szerint a sváb falvak népe magyarnak, magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Csak néhányan nyilatkoztak úgy, hogy német anyanyelvűek, vagy hogy beszélnek a német nyelvet. A statisztikai adatokat feldolgozók tudták, hogy az adatok nem fedik a valóságot, ezért központi engedéllyel a nemzetiségi lakosság számát becsléssel próbálták meghatározni. 1980-ban pl. Hercegkút lakosságának 85,5 %-át (831 fő) "nemzetiségi kulturális igényű népességnek" tekintették. A becslésen alapuló nemzetiségi lélekszám meghatározásával szemben az igazi, valóságot tükröző képet a legutóbbi, 2001-ben végrehajtott népszámlálás szolgáltatja. Az ekkor 733 lakosú Hercegkúton 348-an, az össztlakosság 47,5 %-a vallotta magát a német nemzetiséghez tartozónak, 385-en (52,5 %) pedig a német kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek. Anyanyelvként senki sem jelölte meg a németet. Rátkán, az 1089 lakosból 236 fő (21,7 %) volt német nemzetiségű, 450 fő (41,3%) pedig kulturális kötődésű. Közülük 10-en (0,9%) anyanyelvként, 97-en (8,9%) beszélt nyelvként jelölték meg a német nyelvet. Károlyfalván a nemzetiségek száma 84 volt, kulturális kötődésű pedig 154. 13 személy anyanyelvként, 24 pedig beszélt nyelvként jelölte meg a németet. A településeken már az 1989.évi rendszerváltás után létrejöttek a nemzetiségi kisebbségi önkormányzatok, amelyek a német nyelv elsajátítását, ápolását és a sváb hagyományok megőrzését tekintették fő céljuknak. Tevékenységüknek köszönhetően az anyanyelvi oktatás már az óvodában elkezdődhetett és a legkülönbözőbb szinteken folytatódhat. Elkezdődött a történelmi múlt feltárása, ennek eredményeként településtörténeti monográfiák születtek. A néprajzi hagyományok összegyűjtésének eredményességét tárják elénk a szépen berendezett nemzetiségi tájházak. Szinte mindegyik településen létezik énekkar és táncgyűttes.

Évszázadok telhettek el, változhattak a politikai rendszerek, megszűnhetett a nyelvismeret, de a tudatokban a sváb hagyományok tovább éltek. Összetett, bonyolult ok rendszer játszhatott szerepet

⁴² Tudományos Gyűjtemény 1818.5:9-10., CSÍKVÁRI A.1940.198., KLINGER A.1983.

abban, hogy az eredet sváb kultúra elemei napjainkig fennmaradtak. Az okok közül talán az volt a leglényegesebb, hogy mindig megőrizték elkülönültségüket tárgyi, szellemi kultúrájukban, vallásukban egyaránt. Környezetük is elismerte, hogy egy fokkal szorgalmasabbak, módosabbak, rangosabbak voltak a környező magyarságnál. A három falu lakossága a magyarsággal, szlováksággal nem keveredett. Leggyakoribb az adott közönségen belüli házasság volt. Régebben a vagyon elaprózódásának megakadályozására gyakori volt a rokon házasság, amihez egyházi engedélyt kértek. Az anyakönyvek adatai szerint a 19. századtól már egymás között is házasodtak a három falu svábjai. Herceggút Rátkával, Herceggút Károlyfalvával. Amikor a környékre újabb német telepések érkeztek, néhány házasodást ezekkel is feljegyeztek. A hegyaljai svábok összetartását jól mutatja az is, hogy a búcsúk alkalmával kölcsönösen felkeresték egymást.⁴³

Balassa Iván, a svábok életének kiváló kutatója szerint az évszázadok során a svábok kultúrája nagyrészt hasonult a környező magyar falvakéhoz. Eltérő vonások elsősorban az építkezésben és a viseletben nyilvánultak meg. A falvak többször leégtek, így régi építmények alig maradtak fenn. A régi házak általában három ablakkal néztek az utcára. Két ablaka volt a nagyszobának, egy pedig a nagyszoba mellett hosszan végig futó kamrának, amelyhez bejárat a konyha hátsó végéből nyílt. Az ablakokat szépen díszített vastáblák fedték. A lakóházak alaprajzi tagozódása szinte teljesen azonos volt a magyarokéval. Az 1869-ben történt összeírás szerint a legtöbb lakóház szoba+pitvar+kamra elrendezésű volt. Kisebb részt szoba+pitvar+szoba+kamara beosztású házak is voltak. Ez az alaprajzi elrendezés Károlyfalvára volt igazán jellemző. Rátkán volt inkább helyi sajátosság az építkezésben, hogy egy közös udvarban két különálló lakóházat is emeltek. A sváb települések morfológiai szempontból soros utcás, szalagtelkes települési szerkezet jegyeit mutatják. A hosszú, keskeny telkek sorban egymás mellett helyezkedtek el az út, vagy a patak mentén. A telken a lakóházak mögött a gazdasági épületek sorakoztak, s a telkek legvégét a porta szélességében elhelyezett csűr zárta le. A telkek csűrjei szinte egymáshoz tapadtak, ezzel védelmi jelleget is biztosítottak. Az építkezésüket tekintve a svábok egykori szülőhelyük, Schwarzwald építészetéből az eltérő táji adottságok miatt szinte semmit sem tudtak átmenteni.⁴⁴

A hétköznapi viselet ugyanolyan volt, mint a környező falvak magyarságáé: Bő gatya, ing, a kondás által készített bocskor és kalap. Ünnepeken azonban már érvényesültek az etnikai sajátosságok. A férfiak viseletére jellemző volt a bő gatya, amelyet elől kötény takart. A kötény aljára margaréta koszorú volt hímezve. Lábukon csizma volt. Felül inget és lajbit hordtak, fejüket kalap fekete kalap takarta. A nők két alsószoknya fölé kék színű, bő, de húzott szoknyát vettek. Felső testüket elől gombos, hátul csípőig érő fehér karton lityát takarta, amely fölött un. ráncoskát viseltek. Lábukon csizma volt, fejükön pedig a kendő alatt „hindri-bindli-tirli”, azaz háromszögletű piros vászondarab.⁴⁵

A sváb szokások archaikusabbak, mint a tárgyi örökség elemei. Közülük több etnikai sajátosággként is tekinthető, ezek minden bizonnyal még az óhazából öröklődtek át nemzedékről nemzedékre. Több leírását ismerjük az un. karikavasárnap szokásának. Nagyböjt első vasárnapját hívták karikavasárnapnak. A szokás lényege az volt, hogy délután, a litániát követően a gyerekek és a legények körbejárták a falut. Egy hosszú póznát vittek magukkal, amelynek a végére döglött macskát, vagy varjút kötöttek. Minden ház előtt svábol kiáltották: „Adjatok egy darab fát, égetnék egy

⁴³ BALASSA I.1973.301.

⁴⁴ KAVECSÁNSZKY Gy.1986., BALASSA I.1973.301.

⁴⁵ Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára Leltári szám(a továbbiakban HOM NA Ltsz.): 3719. Károlyfalva és Herceggút hagyományaiból. Gyűjtötte: Katona Ágnes.

boszorkányt, de nincs nekünk elég fánk. Ha nem adtok nekünk fát, nem égetünk boszorkányt, s kiűjtjük a ház oldalát.” Az így kapott fadarabokkal a faluvégen levő pincék tetejére mentek és nagy tüzet gyújtottak a boszorkányok elégetésére. Majd néhány karikát is vetettek a tűzbe. A karikák tölgyfa lapok volta, amelyek közepébe egy lyukat fúrtak, hogy abba egy hosszú botot illeszthessenek. Miután a karikák a tűzben áttüzesedtek, a bot segítségével egy ferdén álló kőlaphoz csapták, hogy a karika minél messzebbre repüljön. Eközben rigmusokat mondtak: „Karika, karika, kié ez a karika? Azé ez a karika, akit a farsangi bálon senki sem táncoltatott.” A karikavetés után a legények a kocsmába tértek, ahol legényavatásra került sor.⁴⁶

A szorgos svábok közül napjainkra egyre többen jó lehetőséget látnak a sváb gasztronómia emlékeinek felelevenítésében, a falusi túrizmusban. A rendkívül gazdag sváb táplálkozási kultúra kevésbé ismert étele a savanyú leves, amelyet disznóvágáskor készítettek. A toka körüli húst, a vesét és a szívet együtt megfőzték. Az így nyert lébe babérlevelet, szemes borsot, hagymát tettek, majd rántással sűrítették a levest és ecettel savanyították.⁴⁷ A sváb szalonnát viszont mindenki ismeri. Készítési módját viszont kevésbé tudják az emberek. Idős herceggútiak elmondása szerint „A magyarok nagyon kíváncsiak voltak mindig, hogy milyen az igazi svábszalonna. Azt mondják a magyarok, hogy mink a svábszalonna titkát nem mondjuk el senkinek. Pedig nincs abban semmi titok. A disznótorkor mindig a vastaghúsokat és a szalonnát szoktuk pácolni. Itt kezdődik a titok. A disznótor előtti estén megpuccolunk egy kiló fokhagymát. Ezt a fokhagymát egészen finomra daráljuk. Ekkor langyos vízben beáztatjuk és az másnapig ázik. Amikor a hentes elvégezte a kolbászcsinálást, meg a hurkacsinálást, akkor következik a vastaghús és a szalonna besózása. Erre van nekünk külön sózónk. Ez egy hosszúkás, deszkából készült oldalas teknőféle. Ebbe a sózóba szépen egymás mellé rakosgatja a hentes az egész oldal szalonnákat, a sódarokat és a lapockákat is. Vagy vederbe mártogatja, vagy rálocsolgatja ezt a fokhagymás pácot. Jól beáztatja, aztán sózza meg. Mindig úgy sózunk, ahogy az időjárás kívánja. Ha langyosabb az időjárás, akkor több sót használunk. Ha hidegebb, akkor kevesebbet...A szalonna és a hús két hétig áll a pácban. Most gyön a lényeg. Nem egy-két napig füstölünk. És nem meleg füstön füstölünk. Először is! Régen Herceggúton minden háznál szabadkémény volt. Most is van még szabadkéményünk. Felrakjuk a húst és a szalonnát a szabadkéményünkbe. A tűzhelyen ezután csak jó, száraz tölgyfával és egészen lassú tűzzel tüzelünk. Éppen csak, hogy pislogjon a tűz. Ugyi, ahogy a füst száll fel a magasba a húshoz és a szalonnához, akkorra már teljesen hideg, mert jó, huzatos a mi szabadkéményünk. És a mi szalonnánk és húsunk hónapokon át ott volt abban a szabadkéményben. Amikor elkészült, csak akkor vesszük a paprikát, főleg csípős őrölt paprikát és ezt vízzel keverjük és ecettel szépen, vékonyan rákenjük a szalonnára és a sódarra is. Ezért ilyen jó a mi svábszalonnánk.”⁴⁸

⁴⁶ A karikavasárnap szokását 1936-ban Kovács Kajos plébános leírta. Említése szerint 1924-ben gyakoroltál utoljára a szokást. 1957-ben Ballasa Iván is felgyűjtötte a szokásanyagot. L.BALASSA I.1973.301.

⁴⁷ L. BENCSIK J-BIRK Iné-ENDRÉSZ Gy. 1991.115.

⁴⁸ A svábszalonna készítésének leírása Herceggútról való, Götz Bálint 75éves, Götz József 87 éves és Bányai(Braun) János 86 éves adatközlők közléseiből állította össze Katona Ágnes. HOM.NA.Ltsz:3719.

IRODALOM

BALASSA Iván

1973 A Tokaj-Hegyaljai német telepítések történetéhez. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII.295-309.

BENCSIK János-BIRK Ignácné-ENDRÉSZ György

1991 A rátkai német paraszti közösség(Néprajzi jellemzés) In.FRISNYÁK Sándor szerk. Rátka.109-140. Rátka.

BIRK József

1991 Szomorú népszámlálás Rátkán. In.:FRISNYÁK Sándor szerk. Rátka. 105-109. Rátka.

CSÍKVÁRY Antal szerk.

1940 Zemplén vármegye.Bp.

DOBÁNY Zoltán

1991 Rátka gazdasági élete. In.:FRISNYÁK Sándor szerk. Rátka. 141-164.Rátka.

FÉNYES Elek

1836-40 Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben III.k. Pest

1851 Magyarország Geographiai szótára IV.k. Pest.

FUKER Friedrich Jacob

1790 Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges.Wien.

GYULAI Éva

Régiók és kézművesség a török-kori Magyarországon. In.:VERES László-VIGA Gyula szerk.Kézművesipar Északkelet-Magyarországon 7-13. Miskolc.

HAUSER Sándor szerk.

2010 Carolfalve Karlsdorf Károlyfalva. Károlyfalva.

HOCHWART János

2010 Kisebbségi önkormányzatunk jelenléte településünkön. In.:HAUSER Sándor szerk.Carolfalve Karlsdorf Károlyfalva 107-108.Károlyfalva.

HŐGYE István

1998 Egy hegyaljai sváb község, Herceggút története. Herceggút.

KAVECSÁNSZKY Gyula

1985 Rátka, Herceggút és Károlyfalva népi építésze. In.A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXIV. 245-272. Miskolc

KLINGER András

1969 A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968. KSH.Bp.

1983 A népmozgalom adatai Magyarországon 1828-1900. VI. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. KSH.Bp.

KOVÁCS Dániel szerk.

1998 Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Sátoraljaújhely.

LENGYEL Imre

1969 A rátkai német település. In.A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII. 233-245. Miskolc.

NAGY Ludovicus

1828 Notitiae politico-geographico statist. regni Hungariae. Buda.

NAÁR János

2010 A betelepülők. In.TAMÁS Edit szerk.Herceggút. 37-153. Herceggút.

OLÁH József

1960 A robotmunka a sárospataki és a regéci uradalmakban a XIX. század első felében. In. SZABÓ István szerk. Agrártörténeti tanulmányok 268-276. Bp.

SPÉDER Antal-TAKÁCS Péter

1991 Rátka történelme és társadalma a betelepüléstől a II. világháborúig. In.FRISNYÁK Sándor szerk.Rátka. 27-75. Rátka.

SZABÓ József-TÖRÖK István

1867 Tokaj-Hegyalja Album. Pest.

SZIRMAY Antal

1803 Nititia Topographica Politica inclyti Comitatis Zemleniensis. Buda.

TAMÁS Edit

2010a A XVIII. század – A betelepítések évszázada. In.TAMÁS Edit szer. Herceggút. H12-20. Herceggút.

2010b Trautsonfalva és népessége a XVIII. században. In. TAMÁS Edit szerk. Herceggút. 153-171. Herceggút

2010c A kisközségtől a világörökségig. In. TAMÁS Edit szerk. Herceggút. 309-348. Herceggút.

TAKÁCS Béla

1966 A Zempléni hegység üveghutái. Bp.

TAKÁCS Péter-UDVARI István

1998 Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából III. Nyíregyháza.

VARGA Gáborné szerk.

1970 Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc.

VERES László

2005 Vallon telepések és telepítések Észak-Magyarországon a 15-16. században. In. Levéltári Szemle XII-XIII. 21-26. Miskolc.

2006 A 18-19. századi iparfejlődés sajátosságai. In. VERES László-VIGA Gyula szerk. Kézművesség Északkelet-Magyarországon 13-23. Miskolc.

2010 A céhek. In. KEMECSI Lajos szerk. Falu és város határán 24-27. Szentendre.

